

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 172

EBU'L-HASEN EL-EŞ'ARÎ'DE NAZAR VE İSTİDLAL

Prof. Dr. Hüseyin AYDIN

©FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no:13178)

Mizanpaş

CİNAS GRAFİK

Kapak

CİNAS GRAFİK

Baskı / Cilt

KALKAN MATBAACILIK

Büyük San. 1. Cad. 99/32 İskitler

Tel: 3419234-3421656 Ankara

1. Baskı: Eylül 2012

ISBN: 978-605-5482-38-1

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.

Rüzgârlı Cad. Rüzgârlı İşhanı No: 2/5 Ulus - ANKARA

Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: 311 47 89

Web: www.fcr.com.tr - e-mail: fcr@fcr.com.tr

EBU'L-HASEN EL-EŞ'ARÎ'DE NAZAR VE İSTİDLAL

Prof. Dr. Hüseyin AYDIN

Ankara 2012

Prof. Dr. Hüseyin Aydın

1965 yılında Konya’da doğdu. Aslen KONYA/Ereğli’li olup, 1965 yılında Altınapa’da doğdu. İlk öğrenimini Konya’da Sille İlkokulunda, orta öğrenimini ise Ereğli İvriz Öğretmen Lisesinde tamamladı. 1987’de S.Ü. İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Memuriyete Eylül 1987’de İstanbul Bayrampaşa A. Rıfat Canayakın Lisesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak başladı. 1990’da “Kur’ân’da Peygamberlik ve Peygamberlerin Özellikleri” konulu tezi vererek yüksek lisansını tamamladı. Selçuk Üniversitesi’nde 1995 yılında “Günümüz Toplumunda İman Problemi” konulu tezle doktor unvanını aldı. 1997’de İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı’nda öğretim üyeliğine atandı. 2004 yılında Kalam doçenti, 2010 yılında da profesör unvanını aldı. Üç dönem İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölüm Başkanlığı’nı yürüttü. Halen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kalam Anabilim Dalı Başkanlığı görevini sürdürmektedir. Evli ve üç çocuk babası olan yazarın hobileri; okuma, seyahat etme, yüzme, voleybol, cd koleksiyonu, çevrecilik etkinliklerine katılmaktır.

“*Ebu’l-Hasen el-Eş’ârî’de Nazar ve İstidlâl*” (doçentlik takdim tezi), “*Ekolojik Sorunlara Teolojik Yaklaşımlar*” ve “*İbn Teymiye’nin Usûlüddin Anlayışı ve Kalam Eleştirilerinin Kritiği*” adlı yayınlanmış telif ve “*İbrahim en-Nazzâm’da Tabiat Anlayışı*” adlı çeviri kitapları bulunmaktadır.

Yayınlanmış bazı makaleleri şunlardır:

İyi-Kötünün Belirlenmesinde Aklın ve Vahyin Rolü
İbn Teymiye’ye Göre Abdullah b. Küllâb’ın Kelâmî Görüşleri
İslâm’da ibadetin Kur’an Nazmı ile Kayıtlılığı Meselesi
Akîde İnşası Açısından Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri
İbn Teymiye’de Allah Tasavvuru -Eleştirel bir yaklaşım-
İslâm’da Günah Problemi
İslâm Akîdesinin Türk Atasözlerine Yansıması
İslâm’da Teşbih Anlayışı
İstrabın İnsan Açısından Değeri

Bu alışmamı, Muhterem Hocam
Prof. Dr. Őerafeddin Gölcük Bey'e
ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	9
GİRİŞ	13
EŞ'ARİ'NİN KİŞİLİĞİ VE MEZHEBİNİN TEŞEKKÜLÜ	30
Eserleri	50
Eş'arî'nin Metodu	66
1- Selef Metodu	66
2- Kelâm Metodu	74
Eş'arî'nin Uzlaştırıcılığı	90

I. BÖLÜM

KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ	97
A- Varlık Felsefesi	99
1- Kadîm Varlık	110
2- Muhdes Varlık	115
3- Mekan	122
4- Hareket	127
5- Nedensellik	137
6- Allah'ın Varlığının İspatı	150
B- İman	158
1- Marifetullah ve İstidlal	161
2- İman ve Amel	181
3- Büyük Günah Meselesi	182
a- Küfür	186
b- Tövbe	189
C- Sıfâtullah Problemi	191
1- Bilâkeyf Anlayışı	208
2- Te'vilci Yaklaşım	213
3- Nefy ve İspat Yöntemleri	218
D- Kelâmullah Meselesi	229
1- Kelâmın Harf, Ses ve Mahal ile İlişkisi	237
2- Kelâmullahın Kudret ve İrade Sıfatları ile İlişkisi	242
3- Delaleti Açısından Kelâmullah	243
E- Ru'yetullah	245
1- Ru'yetin Aklî Delilleri	246
2- Ru'yetin Naklî Delilleri	258
F- İnsan ve Fiilleri	267
1- İrade	267
2- Kudret	281
3- Allah'ın ve Kulların Fiilleri	295
4- Kesb Teorisi	306
G- Ahlak Felsefesi	315
H- Adalet ve Zulüm	324
1- Hikmet	329
2- Çocukların ve Hayvanların Elemleri	332

I- Teklif.....	335
J- Hidayet ve Dalalet.....	342
K- Rızık.....	346
L- Ecel.....	351
M- Nübüvvet.....	354
N- Mu'cize.....	357
O- İmamet.....	362
P- Efdaliyet Nazariyesi.....	369

II. BÖLÜM

EŞ'ARÎ'DE BİLGİ VE AKLÎ İNCELEME TÜRLERİ.....	371
A- Bilgi.....	373
1- Kadîm Bilgi.....	381
2- Hâdis Bilgi.....	382
a- Zorunlu Bilgi.....	383
b- Kazanılmış Bilgi.....	386
B- Deliller.....	392
1- Aklî Deliller.....	406
2- Naklî Deliller.....	410
C- Genel Akıl Yürütme Yöntemleri.....	418
1- Tümdengelim.....	419
2- Tümevarım.....	424
3- Temsil.....	428
4- Eleyici Çıkarım Yöntemi.....	435
D- Eş'arî'nin İstidlal Tarzları.....	447
1- Dil.....	447
2- Şâhidin Gâibe Delil Getirilmesi.....	453
3- Bölümlere Ayırma ve İnceleme.....	455
4- İhtilafıyı Anlaşılana Kıyas.....	456

III. BÖLÜM

BİLGİ PROBLEMİ.....	459
A- Bilginin imkanı.....	463
1- Şüphecilik.....	465
2- Metodik Şüphecilik.....	466
3- Koyu Şüphecilik.....	473
a- Algı Yanılmaları Argümanı.....	480
b- Kuramsal Yanılgılar.....	487
B- Bilginin Kaynağı ve Araçları Problemi.....	491
1- Akılcılık.....	495
2- Sezgi.....	521
3- Deneycilik.....	523
4- Koyu Deneycilik.....	535
C- Dil-Olgü İlişkisi.....	540
D- Uyuşumculuk.....	544
SONUÇ.....	551
BİBLİYOGRAFYA.....	557

ÖN SÖZ

İnsan var olalı bilgi sahibi olmuş ve bilgi edinmek için çaba sarf etmiştir. Sahip olunan bilgilerin güvenilirliği ve kesinliğinin araştırılması zaman zaman ihmale uğramış, atalardan, çevreden, gelenekten gelen bilgilere bağlı kalınmıştır. Rasgele edinilen bilgiler pek çok zaman yerleşmiş, dogmalar haline dönüşmüş, makûl-lük aranmadan ve hiç kuşku duyulmadan savunula gelmiştir. Bilgide kesinlik ve güvenilirlik tartışmalarıyla birlikte bilgiyi gerekçelendirmek için bir takım yöntemler aranmış, ileri sürülen gerekçelendirmeler tartışılmıştır. Bu faaliyet insan olmanın tabii bir sonucudur. Zira hayvanların doğuştan ya da sonradan bilgi sahibi olduğu bilinir, ama onların bilgileri bilimsel bir ameliyeden geçmez. Bir balık yüzmeyi, bir kuş uçmayı çok iyi bilir ama, bu bilgisinden yola çıkarak bir gemi ya da uçak yapamaz. İnsan ise bilgilerini terkip edebilir, bilgi faaliyeti neticesinde çok kompleks bir eser vücûda getirebilir. Allah insana uçması için kanat takmamıştır, ancak bilgilerini basamak yaparak yükselbilmesi için akıl ve akletme melekesi bahşetmiştir.

Akıl sahibi olmak Allah vergisidir. Aklı kullanmak ise insanın çaba ve sorumluluğuna bırakılmıştır. Aklı işlevsel kılmak bir takım yöntemler ortaya konularak sağlıklı yapılabilir. Bilgiyi verimli kılmak yöntem bilmeyi gerektirir. Tüm bilimler için yöntem büyük önem taşır. Kelâm ilmi aynı zamanda bir usûl ilmidir. Bu nedenle tabii olarak kelâmcılar ilk dönemden bu yana bu alanda yazdıkları bir çok esere “*Usûlu'd-Din*” ismini koymuşlardır. Yine kelâm ilmine “*İlmu'n-Nazar ve'l-İstidlal*”, kelâmcılara da “*Ehl-i Nazar*” veya “*Ehl-i Burhân*” adı verilmesi de aynı espiyeye dayanır. Kelâm ilminin çözüm aradığı problemlerin çoğu zaman tarih içinde siyasî, ictimai, kültürel bağlamları olmaktadır. Kelâm ilminin dinamik bir bilgi faaliyeti olabilmesi için istidlal yöntemlerinin iyi bilinmesi, geliştirilmesi ve problem çözemez olduğunda yenilenmesi gerekmektedir.

Kelâm ilmine yön vermiş en önemli simalardan birisi olan Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin görüşleri yaygın olarak bilindiği halde

kullandığı akıl yürütme yöntemi ve düşüncesini temellendirdiği ilkeler yeterince analiz edilmemiştir. Bu nedenle kelâm ilmindeki yeri de bir çok kez yeterince değerlendirilememiştir. Onu yalnızca Ahmet b. Hanbel'in görüşlerini kelâm yöntemi ile savunan biri olarak görenlerin varlığı bunun bir işareti sayılabilir. Bir çok araştırmacı onu İbn Küllâb el-Basrî, Hâris b. Esed el-Muhâsibî ile Ebu'l-Abbas el-Kalânîsi'den etkilenen, onlarınkine paralel görüşler belirten ve Mu'tezile'nin yöntemini içselleştirerek meseleleri ele alan bir kelâmcı olarak görür. Öyle anlaşılıyor ki Eş'arî itikâdî esasları belirlerken Ahmed b. Hanbel'den faydalanmış, nakli akılla desteklerken İbn Küllâb, Muhâsibî ve Kalânîsi gibi kelâmcılar doğrultusunda bir çizgi takip etmiş, ancak kendine has bir kelâm sistemi de kurmuştur.¹

Eş'arî Ehl-i Hadis ile Mu'tezile arasında yöntem ve görüş farklılıklarından kaynaklanan kampaşmanın önlenmesi için bir uzlaşma arayışına girmiş, taraflar arasında orta yol denilebilecek bir mezheb ortaya koymuştur. Görüşlerde bazen Selef'e yaklaşıırken bazen de Mu'tezile'ye yaklaşmıştır. Eş'arî'nin, kelâm ilminin her ne kadar subjektif bir tepkiyi de yansıtması zemmedilen bir ilim olmaktan çıkıp tefsir, hadis ve fıkıh gibi muteber bir ilim haline gelmesindeki katkısı inkar edilemez. Mihne hadisesiyle büyümede ivme kazanan hadis ve fıkıh alimleriyle kelâmcılar arasındaki anlaşmazlığın önlenmesi, karşılıklı nefretin birbirini anlamaya ve hoşgörüyeye dönüşmesinde Eş'arî'nin uzlaştırıcı tutumunun önemli bir rolü vardır.

Günümüzde bazı araştırmalarda Eş'arî'nin görüşleri ona isnadı en zayıf ve müdahale görmüş olan *el-İbâne* adlı eserinden verilmektedir. *Luma*'da ise diyalektik yöntemin egemen olması çoğu zaman ondan yararlanmayı güçleştirmektedir. *Risâle ilâ Ehl-i Sağr* ve *Risâle fî İstihsâni'l-Havd fî İlmi'l-Kelâm* genellikle ihmal edilen küçük risalelerdir. Eş'arî'nin görüşleri ortaya konurken ihmal edilen diğer bir kaynak, onun ikinci kuşak öğrencisi İbn Fûrek'in *Mucerredü Makâlâti'l-Eş'arî* adlı eseridir. Halbuki bu hacimli eser onun görüşleri konusunda en sağlam kaynaklardan birisidir. Bu kitap Eş'arî'nin görüşlerinin özeti mahiyetindedir.

¹ İrfan Abdülhamit, "Ebu'l-Hasen el-Eş'arî", D.İ.A. İstanbul, 1995, XI/446.

İbn Fûrek bu kitapta onun görüşlerini günümüze ulaşımayan kitaplarına sık sık atıflar yaparak verir. Bu eser *Luma'* ile uyum halindedir ancak ondan daha teferruatlı bilgi verir. Bu nedenle günümüz araştırmacılarından Semih Duğaym, *Mustalahâtu İlmi'l-Kelâmi'l-İslâmî* adlı değerli eserinde Eş'arî'nin görüşlerini çoğunlukla *Mucerred*'ten aktarmaktadır. Biz de araştırmamızda bu eserden geniş bir biçimde yararlandık. Çalışmamızda klasik tefsir, hadis kaynaklarının yanı sıra yeni telif eserlerden ve çağın yeni bilgi kaynağı olan internetten de yararlandık.

Eş'arî'nin yaklaşımlarını ortaya koyarken çoğu kez muhatap aldığı Mu'tezile ekolü temsilcilerinin görüşlerine de zaman zaman yer verdik. Yine Eş'arî için gelişmesinde önemli rolü olan Bâkillânî, Cüveynî, Gazâlî ve Fahreddin Râzî gibi âlimlerin görüşlerine sık sık yer vererek Eş'arî'nin görüşlerinin ekol içindeki yeri ve bazen de geçirdiği aşamayı göstermeye çalıştık.

Giriş bölümünde kişiliği, eserleri, mezhebinin teşekkülü, ve yöntemini konu edindik. I. Bölüm'de, sırasıyla Eş'arî'nin varlık, iman, Allah'ın sıfatları, Kelâmullah, ru'yetullah, insan fiilleri, ahlâk, adalet-zulüm, teklif, hidayet-dalalet, rızık, ecel, nübüvvet, mu'cize, imamet ve efdaliyet konularındaki görüşlerini ele aldık. Böylelikle Eş'arî'nin bilgi teorisi ve istidlal yönteminin daha kolay anlaşılmasına zemin hazırlanmıştır. Meselelerden ilkesel yaklaşımlara giderken endüktif yöntemden esinlendik. II. ve III. Bölümde Bilgi Problemindeki tahlillerin derinleşmesini hedefledik. I. Bölümde meselelerin çözümlenmesinde tatbik ettiği yöntemi, başvurduğu istidlalleri, yaklaşımlarında sezilen mantığı ve zihniyeti açık hale getirdikten sonra daha teorik kısmın incelenmesine geçtik. Mamafih I. Bölüm her ne kadar bir takım problemlerin pratik çözümlerinden ibaretmiş gibi algılanabilirse de aynı zamanda usûle dair ilkeleri de içermektedir.

II. Bölümde Bâkillânî ve İbn Furek'ten faydalanarak bilgi nazariyesi ve istidlal ile ilgili klasik tasniflere uymak suretiyle sırasıyla kadîm ve hâdis bilgi, deliller, genel akıl yürütme yöntemleri, istidlal tarzları konularına yer verdik. Böylece Eş'arî'nin bilgi teorisi ve yöntemini ortaya koymaya çalıştık.

III. Bölümde bilginin imkanı, kaynağı ve araçları gibi her bilgi teorisinde değinilmesi gereken problemlere yer verdik. Eş'arî'nin

yöntemini Platon, Aristo, Locke, Descartes, Kant ve Bacon gibi isimleri önemli bilgi akımlarıyla adeta özdeşleşmiş ve bilgi probleminde kavşak noktası sayılan fikir adamlarının yöntemleriyle karşılaştırarak zıtlıklar ve paralellikler üzerinde durduk.

Kitabın 2001'deki ilk baskısını okuyarak yazdıkları raporda bana yol gösteren hocalarıma şükranlarımı arz ederim. Çalışmamın bazı kısımlarını okuyarak tenkit ve tavsiyelerde bulunan mesai arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Hüseyin Aydın
Malatya 2003